

Repertoriul jurisprudenței

HOTĂRÂREA CURȚII (Marea Cameră)

22 iunie 2023 *

„Trimitere preliminară – Spațiul de libertate, securitate și justiție – Cooperare judiciară în materie penală – Directiva 2012/13/UE – Articolele 3 și 4 – Obligația autorităților competente de a informa prompt persoanele suspectate și acuzate cu privire la dreptul lor de a păstra tăcerea – Articolul 8 alineatul (2) – Dreptul de a invoca încălcarea acestei obligații – Reglementare națională care interzice instanței penale de fond să invoce din oficiu o astfel de încălcare – Articolele 47 și 48 din Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene”

În cauza C-660/21,

având ca obiect o cerere de decizie preliminară formulată în temeiul articolului 267 TFUE de tribunal correctionnel de Villefranche-sur-Saône (Tribunalul Corecțional din Villefranche-sur-Saône, Franța), prin decizia din 26 octombrie 2021, primită de Curte la 29 octombrie 2021, în procedura penală

Procureur de la République

împotriva

K.B.,

F.S.,

CURTEA (Marea Cameră),

compusă din domnul K. Lenaerts, președinte, domnul L. Bay Larsen, vicepreședinte, domnii A. Arabadjiev, C. Lycourgos, E. Regan, M. Safjan (raportor) și P. G. Xuereb, doamna L. S. Rossi, domnul D. Gratsias și doamna M. L. Arastey Sahún, președinți de cameră, domnii S. Rodin, F. Biltgen și N. Piçarra, doamna I. Ziemele și domnul J. Passer, judecători,

avocat general: domnul P. Pikamäe,

grefier: doamna S. Beer, administratoare,

având în vedere procedura scrisă și în urma ședinței din 20 septembrie 2022,

luând în considerare observațiile prezentate:

– pentru K.B., de C. Lallich și B. Thellier de Poncheville, avocați;

* Limba de procedură: franceza.

- pentru F.S., de B. Thellier de Poncheville și S. Windey, avocate;
 - pentru guvernul francez, de A. Daniel și A.-L. Desjonquères, în calitate de agenți;
 - pentru Irlanda, de M. Browne, Chief State Solicitor, A. Joyce, M. Lane și J. Quaney, în calitate de agenți, asistați de R. Farrell, SC, D. Fennelly, BL, și P. Gallagher, SC;
 - pentru Comisia Europeană, de A. Azéma și M. Wasmeier, în calitate de agenți,
- după ascultarea concluziilor avocatului general în ședința din 26 ianuarie 2023,
pronunță prezenta

Hotărâre

- 1 Cererea de decizie preliminară privește interpretarea articolelor 3 și 4 din Directiva 2012/13/UE a Parlamentului European și a Consiliului din 22 mai 2012 privind dreptul la informare în cadrul procedurilor penale (JO 2012, L 142, p. 1), a articolului 7 din Directiva (UE) 2016/343 a Parlamentului European și a Consiliului din 9 martie 2016 privind consolidarea anumitor aspecte ale prezumției de nevinovăție și a dreptului de a fi prezent la proces în cadrul procedurilor penale (JO 2016, L 65, p. 1) și a articolului 48 din Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene (denumită în continuare „carta”).
- 2 Această cerere a fost formulată în cadrul unei proceduri penale inițiate împotriva lui K.B. și a lui F.S. pentru infracțiuni de furt de carburant.

Cadrul juridic

Dreptul Uniunii

Directiva 2012/13

- 3 Considerentele (3), (4), (10), (14), (19) și (36) ale Directivei 2012/13 au următorul cuprins:
 - „(3) Punerea în aplicare a principiului recunoașterii reciproce a deciziilor în materie penală implică faptul că fiecare stat membru are încredere în sistemele de justiție penală ale celorlalte state membre. Întinderea recunoașterii reciproce depinde, în mare măsură, de o serie de parametri, care includ mecanisme de protecție a drepturilor persoanelor suspectate sau acuzate și standarde minime comune necesare pentru facilitarea aplicării principiului recunoașterii reciproce.
 - (4) Recunoașterea reciprocă a deciziilor în materie penală poate funcționa în mod eficace doar într-un climat de încredere, în cadrul căruia nu doar autoritățile judecătorești, ci toți participanții la procedurile penale consideră deciziile autorităților judecătorești din alte state membre ca fiind echivalente celor emise de propriile autorități, presupunând încredere nu numai în justetea normelor din alte state membre, ci și în faptul că aceste norme sunt aplicate în mod corect.

[...]

- (10) Normele minime comune ar trebui să aibă ca rezultat sporirea încrederii în sistemele de justiție penală ale tuturor statelor membre, fapt ce ar trebui să conducă la rândul său la o cooperare judiciară mai eficientă într-un climat de încredere reciprocă. Astfel de norme minime comune ar trebui să se instituie în domeniul informării în cadrul procedurilor penale.

[...]

- (14) Prezenta directivă [...] stabilește standarde minime comune ce urmează a fi aplicate în domeniul informării cu privire la drepturi și la acuzare, care vor fi aduse la cunoștința persoanelor suspectate sau acuzate de a fi comis o infracțiune, în vederea consolidării încrederii reciproce a statelor membre. Directiva se bazează pe drepturile prevăzute în cartă, în special la articolele 6, 47 și 48 din aceasta, prin întemeierea pe articolele 5 și 6 din [Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, semnată la Roma la 4 noiembrie 1950,] astfel cum au fost interpretate de Curtea Europeană a Drepturilor Omului. [...]

[...]

- (19) Autoritățile competente ar trebui să informeze cu promptitudine persoanele suspectate sau acuzate cu privire la drepturile respective, așa cum se aplică ele conform dreptului intern, care sunt esențiale pentru garantarea caracterului echitabil al procedurilor, verbal sau în scris, astfel cum se prevede în prezenta directivă. Pentru a permite exercitarea practică și efectivă a acestor drepturi, informațiile ar trebui furnizate cât mai curând în cursul procedurilor și cel târziu înainte de primul interogatoriu oficial al persoanei suspectate sau acuzate de către poliție sau de către o altă autoritate competentă.

[...]

- (36) Persoanele suspectate sau acuzate sau avocații acestora ar trebui să aibă dreptul să conteste, în conformitate cu procedurile din dreptul intern, posibila incapacitate sau refuzul autorităților competente de a furniza informații sau de a prezenta anumite materiale ale cauzei în conformitate cu prezenta directivă. Acest drept nu atrage după sine obligația ca statele membre să pună la dispoziție o procedură specifică a unei căi de atac, un mecanism separat sau o procedură de plângere pentru contestarea unei astfel de incapacități sau a unui astfel de refuz.”

4 Articolul 3 din această directivă, intitulat „Dreptul la informare cu privire la drepturi”, prevede:

„(1) Statele membre se asigură că persoanele suspectate sau acuzate sunt informate prompt cu privire la cel puțin următoarele drepturi procedurale, astfel cum se aplică în dreptul intern, pentru a asigura posibilitatea exercitării efective a drepturilor respective:

- (a) dreptul de a fi asistat de un avocat;
- (b) orice drept la consiliere juridică gratuită și condițiile pentru obținerea unei astfel de consilieri;
- (c) dreptul de a fi informat cu privire la acuzare, în conformitate cu articolul 6;

(d) dreptul la interpretare și traducere;

(e) dreptul de a păstra tăcerea.

(2) Statele membre garantează că informațiile puse la dispoziție în conformitate cu alineatul (1) sunt furnizate oral sau în scris, într-un limbaj simplu și accesibil, ținând seama de orice nevoie specială a persoanelor suspectate vulnerabile sau acuzate vulnerabile.”

5 Articolul 4 din directiva menționată, intitulat „Nota privind drepturile cu privire la arestare”, prevede:

„(1) Statele membre se asigură că persoanelor suspectate sau acuzate care sunt arestate sau reținute li se furnizează cu promptitudine o Notă scrisă privind drepturile. Persoanelor în cauză li se va oferi oportunitatea de a citi Nota privind drepturile și li se va permite să păstreze această notă pe toată perioada în care sunt private de libertate.

(2) Pe lângă informațiile furnizate în conformitate cu articolul 3, Nota privind drepturile menționată la alineatul (1) din prezentul articol cuprinde informații cu privire la următoarele drepturi, astfel cum se aplică ele în conformitate cu dreptul intern:

(a) dreptul de acces la materialele cauzei;

(b) dreptul de a informa autoritățile consulare și o persoană;

(c) dreptul de acces la asistență medicală de urgență; și

(d) numărul maxim de ore sau de zile pentru care persoana suspectată sau acuzată poate fi privată de libertate înainte de a se ajunge în fața unei autorități judiciare.

(3) Nota privind drepturile cuprinde, de asemenea, informații de bază cu privire la orice posibilitate, în temeiul dreptului intern, de a contesta legalitatea arestării, de a obține o revizuire a detenției sau de a solicita eliberarea provizorie.

(4) Nota privind drepturile se redactează într-un limbaj simplu și accesibil. Un model orientativ de Notă privind drepturile este prevăzut în anexa I.

(5) Statele membre se asigură că persoanele suspectate sau acuzate primesc Nota privind drepturile scrisă în limba pe care o înțeleg. În cazul în care Nota privind drepturile nu este disponibilă în limba corespunzătoare, persoanele suspectate sau acuzate sunt informate pe cale verbală, într-o limbă pe care o înțeleg, cu privire la drepturile de care beneficiază. Ulterior, persoanele respective trebuie să primească fără întârziere nejustificată Nota privind drepturile, într-o limbă pe care o înțeleg.”

6 Articolul 8 din aceeași directivă, intitulat „Verificare și remediere”, are următorul cuprins:

„(1) Statele membre se asigură că se ține o evidență a tuturor informațiilor puse la dispoziția persoanelor suspectate sau acuzate în conformitate cu articolele 3-6, în conformitate cu procedura de ținere a evidențelor menționată în legislația statului membru respectiv.

(2) Statele membre se asigură că persoanele suspectate sau acuzate sau avocații acestora au dreptul să conteste, în conformitate cu procedurile din dreptul intern, posibila incapacitate sau refuzul autorităților competente de a furniza informații în conformitate cu prezenta directivă.”

Directiva 2013/48/UE

- 7 Directiva 2013/48/UE a Parlamentului European și a Consiliului din 22 octombrie 2013 privind dreptul de a avea acces la un avocat în cadrul procedurilor penale și al procedurilor privind mandatul european de arestare, precum și dreptul ca o persoană terță să fie informată în urma privării de libertate și dreptul de a comunica cu persoane terțe și cu autorități consulare în timpul privării de libertate (JO 2013, L 294, p. 1) conține un articolul 3, intitulat „Dreptul de a avea acces la un avocat în cadrul procedurilor penale”, care prevede la alineatul (1):

„Statele membre se asigură că persoanele suspectate sau acuzate au dreptul de a avea acces la un avocat, astfel încât să li se permită persoanelor vizate să își exercite dreptul la apărare în mod practic și eficient.”

- 8 Articolul 9 din această directivă, intitulat „Renunțarea”, are următorul cuprins:

„(1) Fără a aduce atingere dreptului intern care prevede prezența sau asistența obligatorie a unui avocat, statele membre se asigură că, în ceea ce privește orice renunțare la un drept prevăzut la articolele 3 și 10:

(a) persoana suspectată sau acuzată a primit, în scris sau verbal, informații clare și suficiente într-un limbaj simplu și comprehensibil despre conținutul dreptului vizat și posibilele consecințe ale renunțării la el; și

(b) renunțarea se face în mod voluntar și neechivoc.

(2) Renunțarea, care poate fi făcută în scris sau verbal, precum și circumstanțele acesteia, se consemnează utilizând procedura de înregistrare, în conformitate cu dreptul statului membru în cauză.

(3) Statele membre se asigură că persoanele suspectate sau acuzate pot revoca o renunțare ulterior în orice moment al procedurilor penale și că acestea sunt informate cu privire la această posibilitate. O astfel de revocare produce efecte de la momentul în care a fost făcută.”

Directiva 2016/343

- 9 Articolul 7 din Directiva 2016/343, intitulat „Dreptul de a păstra tăcerea și dreptul de a nu se autoincrimina”, prevede:

„(1) Statele membre se asigură că persoanele suspectate și acuzate au dreptul de a păstra tăcerea în legătură cu infracțiunea de săvârșirea căreia sunt suspectate sau acuzate.

(2) Statele membre se asigură că persoanele suspectate și acuzate au dreptul de a nu se autoincrimina.

(3) Exercițarea dreptului de a nu se autoincrimina nu împiedică autoritățile competente să strângă probe care pot fi obținute în mod legal prin utilizarea unor măsuri de constrângere prevăzute de lege și care au o existență independentă de voința persoanelor suspectate sau acuzate.

(4) Statele membre pot permite autorităților sale judiciare ca, la pronunțarea hotărârilor, să țină seama de atitudinea cooperantă a persoanelor suspectate și acuzate.

(5) Exercițarea de către persoanele suspectate și acuzate a dreptului de a păstra tăcerea și a dreptului de a nu se autoincrimina nu se utilizează împotriva acestora și nu se consideră a fi o dovadă a săvârșirii infracțiunii respective de către acestea.

(6) Prezentul articol nu împiedică statele membre să decidă ca, în cazul infracțiunilor minore, procesul sau unele faze ale acestuia să se poată desfășura în scris sau fără interogarea persoanei suspectate sau acuzate de către autoritățile competente în legătură cu infracțiunea în cauză, cu condiția ca acest lucru să respecte dreptul la un proces echitabil.”

Dreptul francez

10 Articolul 53 primul paragraf din code de procédure pénale (Codul de procedură penală) prevede:

„Este flagrantă infracțiunea care este pe cale de a fi săvârșită sau care tocmai a fost săvârșită. O infracțiune este de asemenea flagrantă atunci când, imediat după săvârșirea acesteia, persoana suspectată este urmărită de strigătul public sau se află în posesia unor obiecte ori prezintă urme sau indicii de natură a-l presupune participant la infracțiune.”

11 Articolul 63-1 din acest cod are următorul cuprins:

„Persoana reținută este informată imediat de un ofițer de poliție judiciară sau, sub controlul acestuia, de un agent de poliție judiciară, într-o limbă pe care o înțelege, dacă este cazul prin intermediul formularului prevăzut la al treisprezecelea paragraf:

1. Cu privire la reținerea sa, precum și la durata măsurii și a prelungirii sau a prelungirilor dispuse în privința sa;

2. Cu privire la calificarea, la data și la locul prezumat ale infracțiunii pe care este suspectată că a săvârșit-o sau a încercat să o săvârșească, precum și la motivele menționate la punctele 1-6 ale articolului 62-2 care justifică reținerea sa;

3. Cu privire la faptul că beneficiază:

– de dreptul de a informa un apropiat și angajatorul său, precum și, dacă este cetățean străin, autoritățile consulare ale statului al cărui resortisant este și, dacă este cazul, de dreptul de a comunica cu aceste persoane, în conformitate cu articolul 63-2;

– de dreptul de a fi examinată de un medic, în conformitate cu articolul 63-3;

– de dreptul de a fi asistată de un avocat, în conformitate cu articolele 63-3-1-63-4-3;

– dacă este cazul, de dreptul de a fi asistată de un interpret;

- de dreptul de a consulta, în cel mai scurt termen și cel târziu înainte de eventuala prelungire a reținerii, documentele menționate la articolul 63-4-1;
- de dreptul de a prezenta observații procurorului Republicii sau, dacă este cazul, judecătorului de drepturi și libertăți, atunci când acest magistrat se pronunță cu privire la eventuala prelungire a reținerii, urmărind să pună capăt acestei măsuri. În cazul în care persoana nu este prezentată în fața magistratului, ea își poate prezenta oral observațiile într-un proces-verbal de audiere, care este comunicat acestuia înainte de a se pronunța cu privire la prelungirea măsurii;
- de dreptul, în cadrul audierilor și după ce și-a declinat identitatea, de a face declarații, de a răspunde la întrebările care îi sunt adresate sau de a păstra tăcerea.

[...]

Detalii cu privire la informațiile furnizate în temeiul prezentului articol se menționează în procesul-verbal de desfășurare a reținerii și sunt semnate de persoana reținută. În caz de refuz al semnării, se face mențiune despre aceasta.

În temeiul articolului 803-6, un document în care se enunță aceste drepturi este predat persoanei cu ocazia notificării reținerii sale.”

12 Potrivit articolului 63-4-1 din codul menționat:

„La cererea sa, avocatul poate consulta procesul-verbal întocmit în temeiul penultimului paragraf al articolului 63-1, prin care se constată notificarea reținerii și a drepturilor aferente acesteia, certificatul medical întocmit în temeiul articolului 63-3, precum și procesele-verbale de audiere a persoanei pe care o asistă. El nu poate solicita sau realiza o copie a acestora, însă poate lua note.

Persoana reținută poate de asemenea să consulte documentele menționate la primul paragraf al prezentului articol sau o copie a acestora.”

13 Articolul 73 din același cod prevede:

„În cazul unei infracțiuni flagrante sancționate cu pedeapsa închisorii, orice persoană poate să îl prindă pe autor și să îl conducă în fața ofițerului de poliție judiciară cel mai apropiat.

Atunci când persoana este prezentată în fața ofițerului de poliție judiciară, reținerea sa, dacă sunt îndeplinite condițiile acestei măsuri prevăzute de prezentul cod, nu este obligatorie dacă ea nu este constrânsă să rămână la dispoziția anchetatorilor și a fost informată că poate părăsi în orice moment sediile poliției sau ale jandarmeriei. Prezentul paragraf nu se aplică însă în cazul în care persoana a fost condusă, sub constrângere, de organele de ordine publică în fața ofițerului de poliție judiciară.”

14 Articolul 385 primul și al șaselea paragraf din Codul de procedură penală prevede:

„Tribunal correctionnel (Tribunalul Corecțional) are calitatea de a constata nulitatea procedurilor care îi sunt prezentate, cu excepția situației în care este sesizat prin trimiterea dispusă de judecătorul de instrucție sau de camera de instrucție.

[...]

În toate cazurile, excepțiile de nulitate trebuie să fie invocate înaintea oricărei apărări pe fond.”

Procedurile principale și întrebarea preliminară

- 15 În seara zilei de 22 martie 2021, K.B. și F.S. au fost interogați de agenți de poliție judiciară ca urmare a prezenței lor suspecte în parcare a unei întreprinderi. Agenții au constatat că rezervorul unui camion staționat în acea parcare era deschis și că în apropiere se aflau canistre. La ora 22.25, acești agenți i-au reținut și încătușat pe K.B. și pe F.S., care încercau să se ascundă, și au inițiat imediat o anchetă privind o infracțiune flagrantă pentru fapte de furt de carburant în temeiul articolului 53 primul paragraf din Codul de procedură penală.
- 16 După ce i-au interogat pe K.B. și pe F.S., fără să le fi notificat însă drepturile prevăzute la articolul 63-1 din Codul de procedură penală, agenții de poliție judiciară au contactat un ofițer de poliție judiciară care a solicitat prezentarea imediată a celor doi suspecți în scopul reținerii lor în conformitate cu articolul 73 *in fine* din Codul de procedură penală.
- 17 Ignorând această solicitare, agenții de poliție judiciară au apelat la un alt ofițer de poliție judiciară care s-a prezentat la fața locului la ora 22.40 și, în loc să îi rețină pe cei doi suspecți, să le notifice drepturile menționate și să informeze procurorul Republicii astfel cum impune dreptul francez, a procedat la percheziția vehiculului acestor persoane. Cu ocazia respectivei percheziții, au fost descoperite elemente incriminatoare, cum ar fi dopuri, o pâlnie și o pompă electrică. Ofițerul le-a adresat lui K.B. și lui F.S. întrebări la care aceștia au răspuns.
- 18 La ora 22.50, procurorul Republicii a fost informat cu privire la reținerea lui F.S. și a lui K.B., cărora li s-au adus la cunoștință drepturile la ora 23.00 și, respectiv, la ora 23.06, inclusiv dreptul de a păstra tăcerea.
- 19 Sesizat pe fondul procedurii penale inițiate împotriva lui K.B. și a lui F.S. pentru infracțiuni de furt de carburant, tribunal correctionnel de Villefranche-sur-Saône (Tribunalul Corecțional din Villefranche-sur-Saône, Franța), care este instanța de trimitere, constată că, în speță, au fost efectuate acte de cercetare penală și au fost colectate afirmații autoincriminatoare înainte ca lui K.B. și lui F.S. să li se fi adus la cunoștință drepturile, cu încălcarea articolului 63-1 din Codul de procedură penală care transpune articolele 3 și 4 din Directiva 2012/13. Din cauza caracterului tardiv al reținerii lor, al informării procurorului Republicii și al aducerii la cunoștință a drepturilor, în special a celui de a păstra tăcerea, instanța de trimitere consideră că dreptul de a nu se autoincrimina a fost încălcat. În aceste condiții, percheziția vehiculului, reținerea suspecților și toate actele care decurg de aici ar trebui, în principiu, să fie anulate, conform jurisprudenței Cour de cassation (Curtea de Casație, Franța).
- 20 În acest cadru, din dosarul de care dispune Curtea reiese că, în temeiul articolului 385 din Codul de procedură penală, excepțiile de nulitate a procedurii, precum încălcarea obligației prevăzute la articolul 63-1 din acest cod de a informa o persoană cu privire la dreptul de a păstra tăcerea la momentul reținerii sale, trebuie să fie invocate de persoana în cauză sau de avocatul său înainte de orice apărare pe fond. Reiese de asemenea din acest dosar că K.B. și F.S. au fost asistați de un avocat, dar că acesta, la fel ca K.B. și F.S., nu a invocat, înainte de apărarea pe fond, o excepție de nulitate, în sensul articolului 385 din codul menționat, întemeiată pe încălcarea acestei obligații.
- 21 Pe de altă parte, instanța de trimitere arată că Cour de cassation (Curtea de Casație) a interpretat articolul 385 din Codul de procedură penală în sensul că interzice instanțelor de fond să constate din oficiu nulitatea procedurii, cu excepția celei care decurge din necompetența lor, în cazul în care inculpatul, care are dreptul de a fi asistat de un avocat atunci când este prezent sau este reprezentat în fața unei instanțe de judecată, poate invoca o atare nulitate înaintea oricărei

apărări pe fond, inculpatul respectiv având, de altfel, aceeași posibilitate în apel dacă nu a fost prezent sau nu a fost reprezentat în primă instanță. În consecință, articolul 385 din Codul de procedură penală astfel interpretat ar interzice instanței de trimitere să invoce din oficiu încălcarea obligației menționate la punctul anterior din prezenta hotărâre.

- 22 În acest context, instanța de trimitere ridică problema dacă interdicția care îi este impusă de articolul 385 din codul menționat de a invoca din oficiu încălcarea unei obligații prevăzute de dreptul Uniunii, precum obligația prevăzută la articolele 3 și 4 din Directiva 2012/13 de a informa prompt persoanele suspectate și acuzate cu privire la dreptul lor de a păstra tăcerea, este conformă cu dreptul respectiv.
- 23 În această privință, ea amintește că aplicarea din oficiu a dreptului Uniunii de către instanța națională ține, în lipsa unor norme ale acestui drept în materie de procedură, de autonomia procedurală a statelor membre, în limitele principiilor echivalenței și efectivității. Or, în Hotărârea din 14 decembrie 1995, Peterbroeck (C-312/93, EU:C:1995:437), Curtea ar fi statuat că dreptul Uniunii se opune aplicării unei norme de procedură naționale care interzice instanței naționale, sesizată în cadrul competenței sale, să aprecieze din oficiu compatibilitatea unui act de drept intern cu o dispoziție a Uniunii, în cazul în care aceasta din urmă nu a fost invocată într-un anumit termen de justițiabil.
- 24 Pe de altă parte, instanța de trimitere se referă la jurisprudența Curții în domeniul clauzelor abuzive, în care aceasta a concluzionat în sensul existenței unei obligații a instanței naționale de a examina din oficiu încălcarea anumitor dispoziții ale Directivei 93/13/CEE a Consiliului din 5 aprilie 1993 privind clauzele abuzive în contractele încheiate cu consumatorii (JO 1993, L 95, p. 29, Ediție specială, 15/vol. 2, p. 273), pentru motivul că o atare examinare permite să se ajungă la rezultatele prevăzute de directiva amintită. Această jurisprudență ar recunoaște astfel instanței naționale statutul său de autoritate a unui stat membru, precum și obligația sa corelativă de actor de sine stătător în procesul de transpunere a directivelor, într-un context specific caracterizat prin inferioritatea unei părți la procedură. Or, acest raționament referitor la consumator ar putea fi transpus în privința unui inculpat în materie penală, cu atât mai mult cu cât acesta din urmă nu este asistat în mod necesar de un avocat pentru a-și valorifica drepturile.
- 25 În aceste condiții, tribunal correctionnel de Villefranche-sur-Saône (Tribunalul Corecțional din Villefranche-sur-Saône) a hotărât să suspende judecarea cauzei și să adreseze Curții următoarea întrebare preliminară:

„Articolul 3 (Dreptul la informare cu privire la drepturi) și articolul 4 (Nota privind drepturile cu privire la arestare) din [Directiva 2012/13], precum și articolul 7 (Dreptul de a păstra tăcerea) din [Directiva 2016/343], coroborate cu articolul 48 (Prezumpția de nevinovăție și dreptul la apărare) din [cartă], trebuie interpretate în sensul că se opun interdicției impuse instanței naționale de a constata din oficiu o încălcare a dreptului la apărare, astfel cum este garantat de directivele menționate, și în special în sensul că i se interzice să constate din oficiu, în vederea anulării procedurii, lipsa notificării dreptului de a păstra tăcerea în momentul arestării sau o notificare tardivă a dreptului de a păstra tăcerea?”

Cu privire la întrebarea preliminară

- 26 Potrivit unei jurisprudențe constante, în cadrul procedurii de cooperare între instanțele naționale și Curte instituite la articolul 267 TFUE, este de competența acesteia din urmă să ofere instanței naționale un răspuns util, care să îi permită să soluționeze litigiul cu care a fost sesizată. Din această perspectivă, Curtea trebuie, dacă este cazul, să reformuleze întrebările care îi sunt adresate. În plus, Curtea poate fi pusă în situația de a lua în considerare norme de drept al Uniunii la care instanța națională nu a făcut referire în enunțul întrebării sale (Hotărârea din 15 iulie 2021, *Ministrstvo za obrambo*, C-742/19, EU:C:2021:597, punctul 31).
- 27 Astfel, împrejurarea că, pe plan formal, o instanță națională a adresat o întrebare preliminară făcând trimitere la anumite dispoziții ale dreptului Uniunii nu împiedică Curtea să furnizeze acestei instanțe toate elementele de interpretare ce pot fi utile pentru soluționarea cauzei cu care este sesizată, indiferent dacă ea s-a referit sau nu la acestea în enunțul întrebărilor sale. În această privință, revine Curții sarcina de a extrage din ansamblul elementelor furnizate de instanța națională și în special din motivarea deciziei de trimitere elementele de drept al Uniunii care necesită o interpretare, având în vedere obiectul litigiului [Hotărârea din 22 decembrie 2022, *Ministre de la Transition écologique și Premier ministre (Răspunderea statului pentru poluarea aerului)*, C-61/21, EU:C:2022:1015, punctul 34, precum și jurisprudența citată].
- 28 În speță, trebuie să se observe, pe de o parte, că întrebarea preliminară vizează printre altele articolul 7 din Directiva 2016/343, care prevede la alineatul (1) că statele membre se asigură că persoanele suspectate și acuzate au dreptul de a păstra tăcerea în legătură cu infracțiunea de săvârșirea căreia sunt suspectate sau acuzate.
- 29 Cu toate acestea, este necesar să se arate că cererea de decizie preliminară a fost formulată într-un context în care informația referitoare la dreptul de a păstra tăcerea a fost furnizată cu întârziere persoanelor în cauză, din moment ce, după cum reiese din cuprinsul punctelor 16-19 din prezenta hotărâre, acestora le-au fost adresate întrebări de agenți și de un ofițer de poliție judiciară și au fost colectate de aceștia din urmă afirmații autoincrimatoare înainte ca informația respectivă să le fi fost furnizată. Această cerere privește astfel consecințele pe care instanța de fond trebuie, dacă este cazul, să le deducă din caracterul tardiv al informației menționate atunci când el nu a fost invocat de persoanele interesate sau de avocatul lor în termenul stabilit de dreptul statului membru în cauză. Or, obligația care revine autorităților competente de a furniza prompt persoanelor suspectate sau acuzate informații și o Notă privind drepturile referitoare printre altele la dreptul de a păstra tăcerea, precum și obligația statelor membre de a se asigura că pot fi contestate lipsa sau refuzul de a furniza asemenea informații sau note sunt reglementate în mod specific de Directiva 2012/13, în special, în ceea ce privește prima obligație, la articolele 3 și 4, precum și, în ceea ce privește a doua obligație, la articolul 8 alineatul (2). În consecință, așa cum a arătat în esență avocatul general la punctele 31-35 din concluzii, la întrebarea preliminară trebuie să se răspundă numai în raport cu această directivă.
- 30 Pe de altă parte, din considerentul (14) al Directivei 2012/13 reiese că aceasta se întemeiază pe drepturile prevăzute printre altele la articolele 47 și 48 din cartă și urmărește să promoveze aceste drepturi în privința persoanelor suspectate sau acuzate în cadrul procedurilor penale (a se vedea în acest sens Hotărârea din 19 septembrie 2019, *Rayonna prokuratura Lom*, C-467/18, EU:C:2019:765, punctul 37).

- 31 Or, deși întrebarea preliminară se referă numai la articolul 48 din cartă, referitor la prezumția de nevinovăție și la dreptul la apărare, trebuie amintit că Curtea a statuat deja că dreptul de a păstra tăcerea este garantat nu numai de acest articol, ci și de articolul 47 al doilea paragraf din cartă, referitor la dreptul la un proces echitabil (a se vedea în acest sens Hotărârea din 2 februarie 2021, Consob, C-481/19, EU:C:2021:84, punctul 45). Prin urmare, acest aspect trebuie examinat și în lumina acestei din urmă dispoziții a cartei.
- 32 În aceste condiții, trebuie să se considere că instanța de trimitere solicită în esență să se stabilească dacă articolele 3 și 4, precum și articolul 8 alineatul (2) din Directiva 2012/13, citite în lumina articolelor 47 și 48 din cartă, trebuie interpretate în sensul că se opun unei reglementări naționale care interzice instanței de fond care se pronunță în materie penală să invoce din oficiu, în vederea anulării procedurii, încălcarea obligației care revine autorităților competente, în temeiul acestor articole 3 și 4, de a informa prompt persoanele suspectate sau acuzate cu privire la dreptul lor de a păstra tăcerea.
- 33 În această privință, trebuie amintit că, în temeiul articolului 3 alineatul (1) litera (e) și alineatul (2), precum și al articolului 4 alineatele (1) și (2) din Directiva 2012/13, statele membre trebuie să se asigure că persoanelor suspectate sau acuzate li se furnizează cu promptitudine informații orale sau scrise, iar în cazul în care aceste persoane sunt arestate sau reținute, o Notă scrisă privind drepturile, referitoare printre altele la dreptul de a păstra tăcerea, pentru a asigura posibilitatea exercitării efective a dreptului respectiv. Aceste dispoziții prevăd, așadar, o obligație a autorităților competente ale statelor membre de a informa prompt persoanele suspectate sau acuzate cu privire la dreptul menționat, cu precizarea că, independent de caracterul eventual mai strict al acestei obligații în ceea ce privește persoanele suspectate sau acuzate arestate sau reținute, reiese din considerentul (19) al acestei directive că, în orice caz, informațiile menționate mai sus trebuie furnizate cel târziu înainte de primul interogatoriu oficial al persoanei suspectate sau acuzate de către poliție sau de către o altă autoritate competentă.
- 34 În speță, instanța de trimitere a constatat în esență că K.B. și F.S., care au fost prinși în flagrant delict și, prin urmare, ar fi trebuit, în calitate de persoane reținute și suspectate de săvârșirea unei infracțiuni, să fie informați prompt cu privire la dreptul lor de a păstra tăcerea în temeiul dreptului național care transpune dispozițiile Directivei 2012/13 menționate la punctul anterior, au fost informați tardiv cu privire la acest drept, și anume numai după ce le-au fost adresate întrebări de către agenți și de către un ofițer de poliție judiciară și după ce aceștia din urmă au colectat afirmații autoincriminatorie.
- 35 În acest context, trebuie amintit că, în temeiul articolului 8 alineatul (2) din Directiva 2012/13, statele membre trebuie să se asigure că persoanele suspectate sau acuzate sau avocații acestora au dreptul să conteste, în conformitate cu procedurile din dreptul intern, posibila incapacitate sau refuzul autorităților competente de a furniza informațiile în conformitate cu această directivă.
- 36 Dispoziția menționată are în special vocația de a se aplica într-o situație în care o informație referitoare la dreptul de a păstra tăcerea a fost furnizată tardiv. Astfel, dat fiind că articolul 3 alineatul (1) și articolul 4 alineatul (1) din această directivă impun ca persoanele suspectate sau acuzate să fie informate prompt cu privire la dreptul lor de a păstra tăcerea, nu se poate considera că o informație furnizată în această privință fără a respecta această cerință de promptitudine a fost furnizată „în conformitate” cu respectiva directivă. Prin urmare, în temeiul articolului 8 alineatul (2) din directiva în cauză, persoanele suspectate sau acuzate ori avocatul lor trebuie să poată contesta această necomunicare.

- 37 În această privință, trebuie amintit că, ținând seama de importanța dreptului la o cale de atac efectivă, protejat de articolul 47 primul paragraf din cartă, articolul 8 alineatul (2) din Directiva 2012/13 se opune oricărei măsuri naționale care împiedică exercitarea unor căi de atac efective în cazul încălcării drepturilor protejate de această directivă (Hotărârea din 19 septembrie 2019, Rayonna prokuratura Lom, C-467/18, EU:C:2019:765, punctul 57).
- 38 Cu toate acestea, prin trimiterea pe care o efectuează la „procedurile din dreptul intern”, această dispoziție din Directiva 2012/13 nu precizează nici modalitățile și termenele în care persoanele suspectate și acuzate, precum și, dacă este cazul, avocatul acestora pot invoca o încălcare a obligației de a informa prompt asemenea persoane suspectate și acuzate cu privire la dreptul lor de a păstra tăcerea, nici eventualele consecințe procedurale care rezultă din lipsa acestei invocări, precum posibilitatea instanței de fond care se pronunță în materie penală de a invoca din oficiu o atare încălcare în vederea anulării procedurii. Marja de manevră lăsată în acest fel statelor membre pentru a stabili modalitățile și consecințele respective este confirmată și de considerentul (36) al acestei directive, potrivit căruia dreptul de a contesta, în conformitate cu procedurile din dreptul intern, posibila incapacitate sau refuzul autorităților competente de a furniza informații sau de a prezenta anumite materiale ale cauzei în conformitate cu directiva menționată nu atrage după sine obligația ca statele membre să pună la dispoziție o procedură specifică a unei căi de atac, un mecanism separat sau o procedură de plângere pentru contestarea unei astfel de incapacități sau a unui astfel de refuz.
- 39 Prin urmare, trebuie să se constate că Directiva 2012/13 nu prevede norme care să reglementeze eventuala posibilitate a instanței de fond care se pronunță în materie penală de a invoca din oficiu, în vederea anulării procedurii, o încălcare a obligației de a informa prompt asemenea persoane suspectate și acuzate cu privire la dreptul lor de a păstra tăcerea.
- 40 Trebuie amintit însă că, atunci când pun în aplicare articolul 3 alineatul (1) litera (e), articolul 4 alineatul (1) și articolul 8 alineatul (2) din Directiva 2012/13, statele membre au obligația, în conformitate cu articolul 51 alineatul (1) din cartă, să asigure respectarea cerințelor care decurg atât din dreptul la o cale de atac efectivă și din dreptul la un proces echitabil consacrate la articolul 47 primul și al doilea paragraf din cartă, cât și din dreptul la apărare consacrat la articolul 48 alineatul (2) din cartă, care sunt concretizate prin aceste dispoziții ale Directivei 2012/13 [a se vedea în acest sens Hotărârea din 1 august 2022, TL (Lipsa unui interpret și a traducerii), C-242/22 PPU, EU:C:2022:611, punctul 42].
- 41 Trebuie adăugat că, în conformitate cu articolul 52 alineatul (3) din cartă, drepturile prevăzute de aceasta au același înțeles și aceeași întindere ca și drepturile corespunzătoare garantate de Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, semnată la Roma la 4 noiembrie 1950 (denumită în continuare „CEDO”), ceea ce nu împiedică dreptul Uniunii să confere o protecție mai largă. În interpretarea drepturilor garantate de articolul 47 primul și al doilea paragraf și de articolul 48 alineatul (2) din cartă, Curtea trebuie, așadar, să țină seama de drepturile corespunzătoare garantate de articolele 6 și 13 din CEDO, astfel cum au fost interpretate de Curtea Europeană a Drepturilor Omului, ca prag minim de protecție (a se vedea în acest sens Hotărârea din 2 februarie 2021, Consob, C-481/19, EU:C:2021:84, punctul 37 și jurisprudența citată, precum și Hotărârea din 9 martie 2023, Intermarché Casino Achats/Comisia, C-693/20 P, EU:C:2023:172, punctele 41-43). Considerentul (14) al Directivei 2012/13 menționează de altfel în mod expres faptul că aceasta dezvoltă printre altele articolul 6 respectiv, astfel cum a fost interpretat de Curtea amintită.

- 42 În această privință și sub rezerva verificării de către instanța de trimitere, trebuie arătat că, după cum reiese din explicațiile furnizate de guvernul francez în observațiile sale scrise și în ședință, dreptul penal francez, în special articolul 63-1 punctul 3, articolul 63-4-1 și articolul 385 din Codul de procedură penală, permite persoanelor suspectate sau acuzate, precum și, dacă este cazul, avocatului lor să invoce prin orice mijloace și în orice moment, între reținerea lor și prezentarea apărării pe fond, orice încălcare a obligației de informare promptă a persoanelor suspectate sau acuzate cu privire la dreptul lor de a păstra tăcerea, așa cum rezultă această obligație din articolele 3 și 4 din Directiva 2012/13, cu precizarea că atât aceste persoane suspectate și acuzate, cât și avocatul lor dispun de un drept de acces la dosar și în special la procesul-verbal de constatare a notificării reținerii și a drepturilor aferente acesteia.
- 43 Or, statele membre pot, în temeiul marjei de manevră care le este acordată de Directiva 2012/13, să delimiteze temporal invocarea unei astfel de încălcări în stadiul care precedă prezentarea apărării pe fond. În special, trebuie să se considere că interdicția impusă instanței penale de fond de a invoca din oficiu această încălcare în vederea anulării procedurii respectă, în principiu, dreptul la o cale de atac efectivă și la un proces echitabil consacrat la articolul 47 primul și al doilea paragraf din cartă, precum și dreptul la apărare consacrat la articolul 48 alineatul (2) din cartă, din moment ce persoanele suspectate, persoanele acuzate sau avocatul lor au avut posibilitatea concretă și efectivă de a invoca încălcarea în cauză și au dispus în acest scop de un termen rezonabil, precum și de accesul la dosar.
- 44 În aceste condiții, pentru a asigura efectul util al dreptului de a păstra tăcerea, trebuie precizat că o asemenea concluzie nu este valabilă decât în măsura în care aceste persoane au dispus în mod concret și efectiv, în termenul care le este acordat pentru a invoca o încălcare a articolului 3 alineatul (1) litera (e) și a articolului 4 alineatul (1) din Directiva 2012/13, de dreptul de a avea acces la un avocat, așa cum este acesta consacrat la articolul 3 din Directiva 2013/48 și așa cum este facilitat de mecanismul asistenței juridice prevăzute de Directiva (UE) 2016/1919 a Parlamentului European și a Consiliului din 26 octombrie 2016 privind asistența juridică gratuită pentru persoanele suspectate și persoanele acuzate în cadrul procedurilor penale și pentru persoanele căutate în cadrul procedurilor privind mandatul european de arestare (JO 2016, L 297, p. 1).
- 45 Această interpretare a dispozițiilor menționate ale Directivei 2012/13, citite în lumina articolelor 47 și 48 din cartă, este confirmată de jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului referitoare la articolul 6 din CEDO, care a statuat deja că situația de vulnerabilitate deosebită a persoanei acuzate în stadiul anchetei pentru pregătirea procesului nu poate fi compensată în mod adecvat decât prin asistența unui avocat, a cărui sarcină constă în special în a asigura respectarea dreptului oricărei persoane acuzate de a nu se autoincrimina (Curtea EDO, 27 noiembrie 2008, Salduz împotriva Turciei, CE:ECHR:2008:1127JUD003639102, § 54).
- 46 Faptul că persoanelor suspectate și acuzate trebuie să li se ofere în dreptul național posibilitatea concretă și efectivă de a recurge la un avocat nu exclude însă ca, dacă ei renunță la această posibilitate, să trebuiască să suporte în principiu eventualele consecințe ale acestei renunțări, în cazul în care ea s-a efectuat în conformitate cu condițiile prevăzute la articolul 9 din Directiva 2013/48. În special, alineatul (1) al acestei dispoziții prevede că persoana suspectată sau acuzată trebuie să fi primit, în scris sau verbal, informații clare și suficiente într-un limbaj simplu și comprehensibil despre conținutul dreptului de a avea acces la un avocat și posibilele consecințe ale renunțării la el și că renunțarea trebuie să fie făcută în mod voluntar și neechivoc.

- 47 Considerația enunțată la punctul 44 din prezenta hotărâre nu este repusă în discuție de faptul că articolul 8 alineatul (2) din Directiva 2012/13 prevede că încălcarea obligației de a informa prompt persoanele suspectate sau acuzate cu privire la dreptul lor de a păstra tăcerea trebuie să poată fi invocată de persoana suspectată sau acuzată „sau” de avocatul ei. Astfel, această conjuncție de coordonare trebuie înțeleasă în sensul că persoana suspectată sau acuzată respectivă trebuie să invoce ea însăși o asemenea încălcare numai în ipotezele în care a renunțat în mod valabil la posibilitatea de a fi asistată de un avocat, renunțare a cărei validitate trebuie verificată de o instanță, sau preferă să invoce această încălcare personal mai degrabă decât prin intermediul avocatului ei.
- 48 În plus, mai trebuie arătat că, în temeiul jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului, atunci când se constată un viciu de procedură, revine instanțelor naționale sarcina de a aprecia dacă acest viciu a fost remediat în cursul procedurii care a urmat, lipsa unei asemenea aprecieri fiind în sine *prima facie* incompatibilă cu cerințele unui proces echitabil în sensul articolului 6 din CEDO (Curtea EDO, 28 ianuarie 2020, Mehmet Zeki Çelebi împotriva Turciei, CE:ECHR:2020:0128JUD002758207, § 51). Astfel, în ipoteza în care un suspect nu ar fi fost informat în timp util cu privire la drepturile sale de a nu se autoincrimina și de a păstra tăcerea, trebuie să se stabilească dacă, în pofida acestei lacune, procedura penală în ansamblul său poate fi considerată echitabilă, ținând seama de o serie de factori printre care figurează aspectul dacă afirmațiile obținute în lipsa unei asemenea informații sunt o parte integrantă sau importantă a probelor incriminatoare, precum și forța celorlalte elemente din dosar (a se vedea în acest sens Curtea EDO, 13 septembrie 2016, Ibrahim și alții împotriva Regatului Unit, CE:ECHR:2016:0913JUD005054108, § 273 și 274).
- 49 Din considerațiile care precedă reiese că nu se poate considera că o reglementare națională ce interzice instanței de fond care se pronunță în materie penală să invoce din oficiu, în vederea anulării procedurii, încălcarea obligației care revine autorităților competente, în temeiul articolelor 3 și 4 din Directiva 2012/13, de a informa prompt persoanele suspectate sau acuzate cu privire la dreptul lor de a păstra tăcerea aduce atingere articolelor 47 și 48 din cartă, atunci când aceste persoane suspectate sau acuzate nu au fost private de posibilitatea concretă și efectivă de a avea acces la un avocat în conformitate cu articolul 3 din Directiva 2013/48, la nevoie recurgând la asistență juridică în condițiile prevăzute de Directiva 2016/1919 și au beneficiat, la fel ca, dacă este cazul, avocatul lor, de dreptul de a avea acces la dosarul lor și de a invoca această încălcare într-un termen rezonabil, în conformitate cu articolul 8 alineatul (2) din Directiva 2012/13.
- 50 Această concluzie nu este repusă în discuție de jurisprudența invocată de instanța de trimitere și menționată la punctele 23 și 24 din prezenta hotărâre.
- 51 Astfel, pe de o parte, în cauza în care s-a pronunțat Hotărârea din 14 decembrie 1995, Peterbroeck (C-312/93, EU:C:1995:437), dreptul național atribuia instanței competența de a aprecia din oficiu compatibilitatea unui act de drept intern cu o dispoziție de drept al Uniunii. Cu toate acestea, ca urmare a faptului că termenul în cursul căruia această apreciere putea fi efectuată din oficiu expirase deja la data desfășurării ședinței, instanța de trimitere nu mai avea competența respectivă. În schimb, cauza principală privește problema dacă dreptul Uniunii impune să se recunoască instanței naționale posibilitatea de a invoca din oficiu o încălcare a dreptului Uniunii, în condițiile în care aceasta îi este interzisă de dreptul național.

- 52 În ceea ce privește, pe de altă parte, jurisprudența Curții pronunțată în domeniul clauzelor abuzive, trebuie subliniat că raporturile juridice care fac obiectul unui sistem prin care se urmărește protecția consumatorilor se disting atât de mult de cele în discuție în cadrul unor proceduri penale, precum cele vizate în cauza principală și amintite la punctul 45 din prezenta hotărâre, încât nu se poate face o simplă aplicare, în domeniul garanțiilor procedurale în procedurile penale, a principiilor dezvoltate în materia clauzelor abuzive.
- 53 Având în vedere ansamblul motivelor care precedă, este necesar să se răspundă la întrebarea adresată că articolele 3 și 4, precum și articolul 8 alineatul (2) din Directiva 2012/13, citite în lumina articolelor 47 și 48 din cartă, trebuie interpretate în sensul că nu se opun unei reglementări naționale care interzice instanței de fond care se pronunță în materie penală să invoce din oficiu, în vederea anulării procedurii, încălcarea obligației care revine autorităților competente, în temeiul acestor articole 3 și 4, de a informa prompt persoanele suspectate sau acuzate cu privire la dreptul lor de a păstra tăcerea, atunci când acestea nu au fost private de posibilitatea concretă și efectivă de a avea acces la un avocat în conformitate cu articolul 3 din Directiva 2013/48, la nevoie prin recurgerea la asistență juridică în condițiile prevăzute de Directiva 2016/1919, și au beneficiat, la fel ca, dacă este cazul, avocatul lor, de dreptul de a avea acces la dosarul lor și de a invoca această încălcare într-un termen rezonabil, în conformitate cu respectivul articol 8 alineatul (2) din Directiva 2012/13.

Cu privire la cheltuielile de judecată

- 54 Întrucât, în privința părților din litigiul principal, procedura are caracterul unui incident survenit la instanța de trimitere, este de competența acesteia să se pronunțe cu privire la cheltuielile de judecată. Cheltuielile efectuate pentru a prezenta observații Curții, altele decât cele ale părților menționate, nu pot face obiectul unei rambursări.

Pentru aceste motive, Curtea (Marea Cameră) declară:

Articolele 3 și 4, precum și articolul 8 alineatul (2) din Directiva 2012/13/UE a Parlamentului European și a Consiliului din 22 mai 2012 privind dreptul la informare în cadrul procedurilor penale, citite în lumina articolelor 47 și 48 din Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene,

trebuie interpretate în sensul că

nu se opun unei reglementări naționale care interzice instanței de fond care se pronunță în materie penală să invoce din oficiu, în vederea anulării procedurii, încălcarea obligației care revine autorităților competente, în temeiul acestor articole 3 și 4, de a informa prompt persoanele suspectate sau acuzate cu privire la dreptul lor de a păstra tăcerea, atunci când acestea nu au fost private de posibilitatea concretă și efectivă de a avea acces la un avocat în conformitate cu articolul 3 din Directiva 2013/48/UE a Parlamentului European și a Consiliului din 22 octombrie 2013 privind dreptul de a avea acces la un avocat în cadrul procedurilor penale și al procedurilor privind mandatul european de arestare, precum și dreptul ca o persoană terță să fie informată în urma privării de libertate și dreptul de a comunica cu persoane terțe și cu autorități consulare în timpul privării de libertate, la nevoie prin recurgerea la asistență juridică în condițiile prevăzute de Directiva (UE) 2016/1919 a Parlamentului European și a Consiliului din 26 octombrie 2016 privind asistența juridică gratuită pentru persoanele suspectate și persoanele acuzate în cadrul

procedurilor penale și pentru persoanele căutate în cadrul procedurilor privind mandatul european de arestare, și au beneficiat, la fel ca, dacă este cazul, avocatul lor, de dreptul de a avea acces la dosarul lor și de a invoca această încălcare într-un termen rezonabil, în conformitate cu respectivul articol 8 alineatul (2) din Directiva 2012/13.

Semnături